

A *Hollóidő* – törtéénésszemmel

Szilágyi István regénye kora újkori történelmünk egyik legizgalmasabb időszakának mentális keresztmetszetét adja.¹

Azt, hogy pontosan mikor játszódik a regény cselekménye, már többen igyekeztek meghatározni, de a műben felfedezhető történelmi események felidézésével vagy hasonló jellegű fejtegetéssel egyedül Márkus Béla foglalkozott.² Általánosságban elmondható, hogy a XVI. század utolsó évtizedére, még jobban leszűkítve, a tizenöt éves, a „hosszú háború” kitörését megelőző pár évre szokták tenni a cselekmény idejét.³ Ennek pontos meghatározását a háború első nagyobb győztes csatájáról beszámoló levélnek a regénybe illő remek fölhasználása is egyértelművé teszi.⁴ Ezen kívül az oszmánok „öreg császára” (I. Szulejmán szultán, 1520–1566) már nem él (40), „Már Gyula és Sziget is szörnyű romlással elestek” (1566. szeptember) (349), továbbá a katolikusok „zsinatoltak vagy 20 esztendeig” (a trienti zsinat, 1545–1563) (93). Az említett utalások is azt teszik valószínűvé, hogy az 1590-es évek első felében játszódik a történet, hiszen a század jelentősebb eseményeinek értékelő vizsgálatához több év vagy inkább évtized elteltére van szükség. Ugyanakkor a regény első könyvének helyszínén, a hódoltsági mezővárosban (Revek) protestáns prédikátorként szolgáló Terebi Lukács és az erdélyi szolgálatból szökött végvári vitéz, de alkalmasint iskolamesterként tevékenykedő Fortuna Illés életkora az a két tényező, amelyek nem a század végét, hanem inkább az 1568–1570 körüli éveket teszik valószínűbbé a cselekmény időpontját illetően. Terebi Lukács „valamivel” idősebb, mint Fortuna Illés, aki-

VIROVECZ NÁNDOR az ELTE doktorandusza.

- 1 Szilágyi István: *Hollóidő*. Bp., 2001. A regény irodalmi szempontú méltatásai megtalálhatók: *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Szerk.: Márkus Béla. Debrecen, 2003. (A továbbiakban: TSZI.)
- 2 Márkus Béla: Titkok pányváján kerengeni. In TSZI, 336–337.
- 3 Ács Margit: Az örökkévaló holló. In TSZI, 213; Szirák Péter: A múltás elviselhetetlen értelme. In TSZI, 265; Thomka Beáta: Folytonosság, önazonosság és kétely: az elidőző megjelenítés epikuma. In TSZI, 280; Alexa Károly: Magyar történelem, magyar mitológia (A *Hollóidőről* és a *Hollóidő* ürügyén). In TSZI, 295; Görömbei András: *Hollóidő*. In TSZI, 327.
- 4 Telegdy Pál levele Várday Katának (Hatvan, 1594. május 5). Eckhardt Sándor: Balassi Bálint kortársai (Második közl.). In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1943 (53. évf.), 2, 134–136.

nek életkorát a történetből kinyerhető információk alapján legfőljebb 50 esztendőre tehetjük. Egykor mindketten Fényesagócson, Agócsy Kristóf úr szolgálataiban álltak, aki még a mohácsi csatába is elindult, és – a regény lapjairól elénk táruló jellemzése szerint – bizonyosan nem volt 25-30 évesnél fiatalabb. Következésképp, ha Terebi és Fortuna fiatalon, az Agócsynál betöltött tisztségeikből adódóan 20 éveseknél fiatalabbak nem lehettek, akkor szolgálatuk legkésőbb az 1540-es évek végén már bizonyosan telt, és így a század utolsó évtizedében a 60. életévüket minden számítás szerint már meghaladták. De karakterükkel, cselekedeteikkel ez az életkor nem illik össze. A számolgatásokat és a belőlük levonható következtetéseket tovább lehetne folytatni, azonban a mű szépirodalmi jellegéből adódóan a szerző könnyed természetességgel játszhat az idővel, hiszen nem köti semmilyen szorosabb történeti hűség. De jelen esetben viszont másról van szó, hiszen a szerző igenis valós történeti eseményeket, történeti tényeket hoz elénk. A regény első könyvének (*Lovat és papot egy krónikáért*) derekát Terebi Lukács fogságának története alkotja. A történet – amelynek két legfőbb mozzanata a fogságba hurcolás és a szabadulás – keretbe illeszti az első könyv cselekményét. Ennek alapjául a Skarica Máté által megírt Szegedi Kis István életrajz (Stephani Szegedini Vita) szolgált, Terebi története ennek módosított és részben továbbgondolt változata.⁵ A két történet közti párhuzamok beazonosításán túl (a lelkészt hajdúk bűjtatásáért vetik fogságba, a vád később a magyar végváriakkal folytatott kapcsolattartás, Perviz/Bervecz vojvoda személye, a kiszabadításra érkező három személy, a Világkrónika stb.) azonban egy mélyebb szellemi tartalom felfedezésére van lehetőségünk. Szilágyi István bátran fogott hozzá a regény cselekményének a történelmi konstellációkkal való egybevetéséhez. A már említett fogság voltaképpen lefedi az első könyv csaknem egész cselekményi idejét, de a szereplők jellemrajzaiból, vitáikból, élettörténetük egyes momentumaiból és a hódoltsági mentalitás kitűnő ábrázolásából XVI. századi történelmünk Mohácsot követő szakaszának legfontosabb elemei jelennek meg. Ezzel a vallási, gondolkodásbeli különbségek esszenciáját megragadva és a regény során a mentális változásokat hangsúlyozva a szerző közel egy évszázadnyi időre tágította a szellemi horizontot. Terebi Lukács fogságba vetésétől az ő kiszabadításáig valóságosan eltelt mintegy két esztendő alatt valójában szembe-sülünk azokkal a történeti tényekkel és hozadékaikkal, amelyek a korabeli magyar társadalom tudatát alapjaiban változtatták meg. Terebi rabságának időtartama deákjának teleírt árkusait tanulmányozva akár egy egész évszázadnak is tűnhet, ahogyan egy egész évszázad terhével – helyenként dicsőségével – valóban találkozhatunk is a regény lapjain. Ezeket a főbb tudatmódosító jelenségeket kívánom megragadni a következőkben, ugyanis ebből a szemszögből tekintve a történeti környezetet és a cselekmény idejét, közelebb kerülhetünk a század második felére jellemző apokaliptikus időszemlélethez és hangulathoz.

5 Skarica Máté: Szegedi Kis István élete. (Bázel, 1585.) In Kathona Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Bp., 1974, 83–89.

A tiszteletes mellett időnként megjelenő Fortuna Illés az „univerzális” nemes alakját megtestesítő személy. Kettejük borgőzös, éjszakákba nyúló, helyenként az élet gyakorlatias elemeiről, néhol viszont retorikai és végül transzcendentális magasságokban zajló vitáiról a lelkész apródja – mint később kiderül, Göncöl István – készített feljegyzéseket, amelyeknek átírt, rendszerezett, találó címekkel és személyes kommentárokkal ellátott izgalmas kivonatait mi is olvashatjuk. A nagyszerű címekből kibontakozik a már említett évszázadnyi teher és próbatétel.⁶

Terebi Lukács és Fortuna Illés koruk sajátos, a körülmények által formált alakjai. Mentalitásuk és habitusuk lényegében két olyan különböző jelenség, amely egy adott kérdésre, egy fennálló helyzetre adott válaszként jelenik meg, ezért két különböző válaszként is definiálhatók. Beszélgetéseik, vitáik a közélet és az életkörülmények köre csoportosulnak, amelyek meghatározója az oszmánok immár permanens jelenléte. Terebi, a híveiből jó alattvalókat formáló lelkész és Fortuna, aki ezzel szemben az oszmánok ellen kardot is ragadó vitéz úr, mint már említettem, fiatalkorukban együtt kezdték meg pályájukat Agócsy Kristóf udvarában. A műveltséget nem sokra tartó részeges főúr, aki mindezen felül jellemét tekintve is kistűlűnek mutatkozott, valójában a múlt század második felében Moháccsal kapcsolatos vitákat elsőként kiváltó műben olvasható álláspont megtestesítője.⁷ A főúr, miután visszatért a mohácsi csatából (pontosabban az oda vezető útról), az ország sorsával nem törődve adót szedett, majd amikor végre királya lett az országnak, a birtokok megszerzéséért sietve jelentkezett nála. Mással nem is törődött, csak azzal, hogy Fényesagócs valóban „fényes” legyen, ezért a reprezentációra fordította vagyona jelentős részét. A Nemeskürty által megfogalmazott „úri banditizmus” elemei köszönnek itt vissza, hangsúlyozandó a csatavesztést követően „elszalasztott” évek későbbi súlyát.⁸ Emellett a két király regnálásából származó helyzetre és a politikai/hatalmi szempontból szétszakadt ország nagybirtokosaira jellemző, többnyire személyes érdekek által végrehajtott, szinte toposszá vált gyakori pártváltások is felmerülnek. Ter-

6 „Hallottam bíró botoztatása után (Summája. Illés mestert mindenkor fölöttébb bősítette, ha az emberek elhallgatták a bántást, mit elszenvedtek, majd ezt titkolva egymás előtt is, úgy tettek, mintha megérdemelnék sorsukat)”, 54; „Csak rosszabb ne legyen. (Summája. Revenek és az itt való népeken ne akarjon senki segíteni, mert ezzel rájuk csak bajt, veszedelmet hozhat)”, 56; „Kőnek és kenyérnek példázata (Summája. A megbocsátásra intés és ami abból következik)”, 61; „Két gazda közt gazdátlanok (Summája. Nincs, aki panaszodat meghallaná, és az sem tudható: ki védhet meg kit kitől.)”, 64.

7 Nemeskürty István: *Őnfia vágta sebét*. Ez történt Mohács után: tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről: 1526–1541. Bp., 1966. Fortuna Illés álláspontja: „Máig Mohácsot jajgatják, hogy ott az ország elveszett. Holott Mohácsnál csak egy meggondolatlanul fölvonultatott had pusztult oda, még ha királytól meg tucatnyi püspököstől, főurastól is. Ott csak egy gőgös halálraszántsággal fölállalt csatát vesztek el, nem az országot. Az majd tova azután vészett el, Lukács”, 348–349. A vita történetére Illik Péter: *Történeszek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*. Bp., 2011, 37–65.

8 Illik P.: *Történeszek*, i. m. 38.

mészetesen a korszak politikai kultúrájának megértéséhez ennél jóval árnyaltabb vizsgálat szükséges.

Terebi Lukács fiatalkora metszette a reformáció magyarországi meghonosodásának és elterjedésének idejét. Sőt Agócsy úr udvarában, amikor a későbbi lelkész még iskolamester volt, a kora újkori magyar főúri udvarok elengedhetetlen részét képező könyves tékát az éppen aktuális protestáns irodalommal töltötte fel, megteremtve ezzel a szellemi környezet későbbi átformálásának alapjait. A regény egy történetben, egyetlen személyben, Terebi tiszteletes életútjában kapcsolja össze és adja elő számunkra a főúri udvar és mezőváros közös szerepét a reformáció elterjesztésében.⁹

A lelkész és a katona vitái a világról alkotott képük különbözőségéből fakadnak. Egymással szembenálló véleményük egyik meghatározója a vallásról alkotott felfogásuk, illetve az oszmánokhoz való viszonyulás. Terebi az oszmánok jelenlétét nem tudja elvonatkoztatni a protestáns tanítástól, meg van győződve azok történelmi küldetéséről, miszerint Isten a magyarokra bűneik megtorlása miatt küldte őket, ezáltal nemesebbé akarja tenni népét. Illés mester logikai érveléssel áll ennek ellen, de tisztában van vele, hogy mivel az egykoron egységes ország lakosságának kb. háromnegyedét érinti az oszmán hódítás, ő maga sem maradhat a helyzet megítélése nélkül, és ezt beismervén így fogalmaz: „azzal is a barbárhoz igazodom, ha szembenállok vele” (132). Ugyanakkor Fortuna a protestáns okfejtést sokkal inkább a szenvedők saját tehetetlenségüktől való félelmével és az attól való meneküléssel magyarázza.¹⁰ Az oszmánok jelenlétének megítélése ennél fogva különbözik a két szereplő részéről, azonban egy dologban mégis megegyeznek: mindketten tisztában vannak azzal, hogy akár megpróbálnak „jó alattvalóként” élni, vagy akár a szabadságukért akarnak harcolni, mindenhogyan ott lebeg felettük az apokalipszis, amely bekövetkeztének idejét noha még nem tudják, de bizonyosan eljövend. Hovatovább, ez a szellemi tartalom az oszmán hatalom alatt élők tudatában is ott van, meghatározza identitásukat és cselekedeteiket is. Az apokaliptikus világszemlélet egykoron a szenvedések elviselésében jelentett támaszt, identitásképző erőként funkcionált, de később sem veszett ki az emberek tudatából.¹¹

9 A főúri udvarok és a mezővárosok reformátori szerepét eltérően hangsúlyozták. Horváth János előbbi, míg Szakály Ferenc az utóbbi kereskedelmi funkcióját ítélte fontosabbnak. Őze Sándor a reformáció és a végvidék kapcsolatát, a törökhöz való viszonyt és a folyamat reakció jellegét hozta világosságra, illetve tekintette elsődlegesnek. Őze Sándor: *A határ és a háttartalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi ütközőzóna népeességénél.* Bp., 2006, 297. Horváth János: *A reformáció jegyében.* Bp., 1957. Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez.* Bp., 1995.

10 „Ne áltassuk magunkat, Lukács. Képtelenek vagyunk szembenézni saját tehetetlenségünkkel, csak ezt magunknak se merjük bevallani, inkább az egészet ráruházzuk Istenre, mondván, az ő rendelése szerint cselekszünk, amikor nem cselekszünk, és tétlenül nézzük, mint pusztulunk...”, 24.

11 Az apokaliptikát érintő témákban Őze Sándor előbb idézett könyvének következő fejezeteire támaszkodtam: *A török mint Antikrisztus, 185–186; A török hódoltság és a paraszt 192–193;*

A XVI. századi apokaliptika Terebi Lukács és Fortuna Illés párbeszédeiben a reveki polgárok magatartása kapcsán kerül szemünk elé. A keresztény világban támadt szakadás és ennek következményei, a hódító oszmánok és az ő céljaik, illetve azok formálódása kölcsönösen hatottak egymásra és a „másikról” kialakított képre egyaránt. Magyar nézőpontból a legkeserűbb csalódás a Buda visszafoglalására tett 1542. évi kísérlet volt, ugyanis ez bebizonyította, hogy a Habsburgok vezette európai haderő sem képes fölszabadítani Magyarországot. A később megvalósult országegyesítés sikere és kudarcra (1549–1556), majd a további évtizedes várháborúk utáni berendezkedés nyomán átformálódott az oszmánokról alkotott kép. A hódoltságban élők számára már nem egy távoli, ismeretlen, fenyegető ellenséget jelentett a keleti hódító, hanem egy jelenlevő, politikai kultúrájában rendkívül ravasz, a különféle adófajták kivetésében mesternek mutatkozó, de a hatalmi struktúrájuk kiismerését követően alkalmaként kijátszható és így kezelhető hatalmat. De nem csak az állandó háborúkkal óhatatlanul járó pusztítás eredményezte a világvége-hangulatot. A szenvedést a majdan bekövetkező igazságos végítélet reménye tudta elviselhetővé tenni, amelynek kialakulásában jelentős szerepe volt a melanchtoni kettős Antikrisztus-tannak.¹² Természetesen az oszmánok győzhetetlensége és a protestantizmus apokalipszis-hite kellett ahhoz, hogy az oszmánok azonosítása a földi Antikrisztussal (miután a „lelki” Antikrisztusnak a katolikus egyház lett kikiáltva) megtörténjen. Ez a fajta nézet egészen a XVII. század elejéig meglehetősen képviselteti magát, s csak akkor következett be a szemléletváltás, amikor már nem Zürich, vagyis a helvét teológia, hanem Genf és ennek nyomán Kálvin vált a reformátusok meghatározó szellemi központjává és irányadójává.¹³ A kálvini teológia már tiltotta saját kora személyeinek és szenvedéseinek azonosítását az Antikrisztus megjelenésével. De addig eltelt egy fél évszázad, s ez elég idő volt ahhoz, hogy a történelmi tudatra és nemzeti emlékezetre rányomja a bélyegét. Hú példája az apokaliptikus gondolkodás kiteljesedésének Szigetvár 1566-os eleste. Ahogyan Zrínyi, úgy Szulejmán is az utolsó csatájára készült, ugyanis nem csak a keresztény kultúrkörben volt jelen a végidők várása.¹⁴ A szigeti hős és a török császár személyes apokalipszisa valóban bekövetkezett, de nem a földkerekségé. A drinápolyi béke (1568) megkötésekor nyilvánvaló volt, hogy az oszmánok kiűzése jóval tovább fog tartani, akár több generáción át, továbbá kérdéses volt, hogy mennyi ennek a valós realitása. Véleményem szerint hozzájárult még ehhez, hogy a fentebb említett béke és a speyeri egyezmény egy korszak határát is jelölte a politikai generációk tekintetében. Az egyezményt megelőző évtizedben uralkodóváltás történt, elhunyt a nagyformátumú Nádas-

A politikai vezető réteg félelme, 195–198; Helvét apokaliptika és törökveszély, 201–203; Pax Turcica, 231–232; Apokaliptika és nemzettudat a 16. századi Magyarországon, 263–269.

12 Az Antikrisztusra vonatkozó irodalom Öze S.: *A határ*, i. m. 185–186.

13 Uő. 203.

14 Uő. 197.

dy Tamás nádor (akit hivatalában az évszázad hátralevő részében nem követett utód), és elhunytak azok a befolyásos személyek, akik még látták az egységes Magyar Királyságot.¹⁵ Velük együtt sírba szállt az ország egyesítését minden más célnál elébb valónak tartó politikai kurzus. Speyer után a keleti országrész helyzete közjogilag is rendeződni látszott, a nyugati országrészen pedig megszilárdult a végvár vonal. Közben az Antikrisztus képében megjelent oszmánok is elkezdtek berendezkedni, és a hódoltsági alattvalóknak a fölfordult világban identitást vesztetten definiálni kellett önmagukat. Az apokalipszis fenyegetése folyamatosan ott lebegett a végvidéken élők feje fölött, de a hódoltságban élőknek alkalmazkodniuk kellett az oszmán uralomhoz, így az apokalipszis várása és vélt ideje kitolódott, és az amúgy is fölfordult korábbi rendet a háború és béke ciklusai kíméletlenül szakaszokra szabdalták. A mentális teher valószínűleg akkor érte el csúcspontját, amikor az „Antikrisztus beült székébe”, vagyis kialakult a hódoltsági oszmán hivatali szervezet.¹⁶

Szilágyi István regénye pontosan ezt ragadta meg! A reveki polgárok élete a „barbár” uralma alatt valójában egy állandó meghasonlás kivetülése a mindennapi életre. Hogyan lehet egyszerre két urat szolgálni, hogy közben ne pusztuljunk el sem a szolgálatukban, sem valamelyikük haragjától? Akár egy ingovány, olyan volt világuk, és ők pedig úgy éltek, „mint kik örökké lápon járnak” (56). A regény lapjain olvashatunk a kettős adóterheket viselő hódoltságiak viszonyrendszeréről, megismerhetjük azt a rendkívül bonyolult és szövevényes kapcsolatrendszert, amelyben megpróbálták elhelyezni és egyben definiálni magukat, de az igazán beszédes események a cselekmény gazdagságából tárulnak szemünk elé. Sokatmondó jelenet, amikor Fortuna Illés halálosan megfenyegeti és egyben lefizeti a helyi kádit, hogy az hasonlóan korrump eszközzel érje el Terebi fogolysorsának javulását. A polgárok félelmeire enged következtetni, hogy fiaikat teljesen szabadon elengedték a közeli mocsarasba, ahol ők már bujdosóként az önálló életre készültek föl. Visszakanyarodva az illusztris páros vitáihoz: a lelkész a további békés, nyugalmas és a hatalmat elfogadó életre tanította híveit, de fogságba kerülését követően a revekiek nem adták meg a szabadításához szükséges „fazéknyi” aranyat, amely a fogvatartók szemszögéből nézve egyben teherbírásuk mértékének fölmérése is volt. Fortunát dühítette Terebi végletekig kitartó türelmessége és hitében való meggyőződéses békesége, noha a jelentkező erőszakoskodásokra érdembeli választ és megfelelő magatartásformát a lelkésszel ellentétben nem tudott kínálni. A hódoltságiak két világ között megszorulva, de a civilizációs különbségeket megtapasztalva a túlélésért éltek. A közösség apokalipszise idejét tekintve kitolódik, már nem

15 A visszatekintő krónikás Istvánffy Miklós mintha éreztetni szeretne volna ezt: Istvánffy Miklós: *Magyarok dolgairól írt története*, I/2, 13–24. könyv. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Bp., 2003, 460–461.

16 Az oszmán hivatali szervezet és pénzügyigazgatás témájára Fodor Pál: *Vállalkozásra kényszerítve*. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. Bp., 2006.

az oszmánok jelenléte lesz az ő végzetük, hanem a felszabadító háborúk során eljövendő hadjárás. Mindennapi életük bizonytalansága nem annyira nyomasztó, mint a rettegett vég, amely egyszer mindenképp bekövetkezik. A boldoguláshoz vezető módok és utak ebben a rendkívül terhelt mentális közegben érthetők csak meg, hogy bár rettegik a változást, de tudják, az egyszer úgyis eljön, és az a véget fogja számukra jelenteni. „De addig, ..., addig létezni kell” (60).

Az apokaliptikus gondolkodás így nyugvópontonra jut, miután megtapasztalják a hódolt állapot élıhetőségét. Ebből a szempontból tekintve teljesen mindegy, hogy magyar vagy oszmán uralom alatt élnek-e. Sőt mivel számukra a viszonylagos biztonságot kínáló állandóság főntartása a cél, nem „érdekük” az oszmánok kiűzése az avval járó veszedelmek elkerülése végett. Az oszmánok uralma adókban bővelkedik, de bizonyos időn belül kiismerhető korrupt mivoltuk, és így élıhető. Ez volt az, amit Fortuna Illés rettenetesen lenézett.

A Pax Turcica a kortárs magyar uraknak sem volt kívánatos, és csakhamar fölismerték a hódoltságban élı és gyarapodó polgárok mentális változásával járó veszélyeket.¹⁷ A hódoltságiak nem csupán az élıhetőségét ismerték ki a fölöttük regnáló hatalomnak, hanem egyben a különféle egyéb utakon való boldogulás lehetőségeit is kitanulták. Ráadásul kezdetben a protestáns lelkészek és térítők a hódítók által is kívánatosak voltak, mivel összetartották az amúgy elmenekülő közösségeket, ezáltal a hódolt protestáns lakosság kegyesebbnek ítéltette az oszmán uralmat a korábbi katolikus magyarnál. Noha a csempészet, a fegyvertartás, a magyar végváriakkal való kapcsolattartás szigorúan tilos volt, mégis, fővesztés terhe alatt is akadt példa ezek nagyméretű megjárására. Ennek következtében fennállt a veszélye annak, hogy a rajtaütésektől és kettős adózástól szenvedő lakosság „eltörökösödik”, az oszmánok oldalára áll, miután megtapasztalta a hódolt állapot élıhetőségét, illetve a katonai győzelmek is arra az oldalra orientálták őket.¹⁸ Természetesen nem létezett könnyebb út: amennyiben ügyintézés végett a helyi kádihoz fordulnak, és ennek híre jut a magyar végekre, azonnal „törökösnek” kiáltják ki őket, de a hatalom megtorlásától kell tartani, ha mégis a magyariakkal vennék föl a kapcsolatot. A barbár uralma alatt élni: egy rendkívül bonyolult, gyakran álarcot követelő és így néhol színjátékba torkolló, ugyanakkor a felszín alatt megbújva, az egyéni/közösségi érdekek és célok elérése folytán évtizedek alatt kialakult kommunikációs világ.

Terebi és Fortuna vitái, Göncöl István (deák/Tentás) kalandjai és monológjai mellett a többi szereplő jelleme és környezetük felfedezése hű képet fest nekünk a hódoltsági közállapotokról. Bervecz vojvoda, aki a Stephani Szegeadini Vitában olvasható Perviznek feleltethető meg, megtestesíti az oszmán szolgálatba állt,

17 A fogalom az Oszmán Birodalom hódításai és berendezkedése következtében a Balkánon megjelent békés, rendezett korszakot jelöli. A „béke” természetesen eltérő társadalmi, hatalmi közegben jutott érvényre, hiszen a Balkán helyenként anarchikus évszázadaira valóban egy rendezettebb életminőséget hozott el, amíg a Magyar Királyságban egy már fél évezredes hagyományokkal bíró állami struktúrárt váltott fel, illetve telepedett rá.

18 Őze S.: *A határ*, i. m. 196.

magyarul is tudó délszláv származású személyt, akinek identitására ragyogó fényt vet alkalomadtán bekövetkező nyelvváltása. Hozzá hasonló Orucs emin/kádi, aki a halálos fenyegetést követően azonnal tudja a dolgát, szintén délszláv származék. Valóságos toposzt jelenít meg a Hurina bagosi bég szolgálatába elszegődő Itáliából érkezett Domenico Pulcci, aki humanista műveltségű reneszánsz emberként az oszmánok közelsége nyomán föltárult titokzatos keleti tudományok után érdeklődik. A regény második könyvében már egységes szerepet alkotó hajdú katonaréteg pedig úgy sejlik fel, mintha csak egy vezérre volna szükségük.

A kirobbanó háború kapcsán ismét feltör az apokalipszis rémképe, immáron a menekülő reveki fiúk szemszögéből. Fortuna, miután útnak indította a reveki lappangó fiúkat, fölégette a város határában levő elrejtett mocsaras búvóhelyüket, hogy azoknak, ha esetleg vissza is kívánnának térni, már ne legyen hova. A bujdosó fiúk így megmenekültek a revekieknek megíratott jövő elől, hogy aztán a mindent megemésztő háborúba bekapcsolódhassanak, ilyen formában pedig saját sorsuk elé vágva, önként. A világ a szemük láttára és fülük hallatára távol ki előttük, és eljön az idő, amikor már saját helyzetüket is meg tudják határozni. A reveki népek apokalipszise az elmenekült legények számára többé-kevésbé sejthető volt, de a róla való bizonyosság és árvaságuk tudata csak az őket is megemlítő levélből ötlött szemükbe. De addigra az időt már a háború és a béke mérte, és ciklusainak eme új rendelője már az ő életükre is kiterjesztette uralmát. A Terebi által előirányzott jó alattvaló-életformának, mint az bebizonyosodott, a pusztulás az ára. A második könyv (*Csontkorsók*) már Fortuna szemléletmódjának kiteljesedését hozta meg, hiszen a reveki fiúk nem maradtak otthon, ám végzetét tekintve ez sem különbözött korábbi vitapartnerének sorsától. Lelkész és katona egyaránt az általa követett világszemléletben kiteljesedve, tudatosan, elveiből nem engedve végezte be életét. Végző soron a kibontakozó háború egyénileg fölmozsolta őket, de ez korántsem jelenti azt, hogy ne hagytak volna maguk után egy erőteljes hagyományt, hiszen mintha még holtukban is rendelkeztek volna az élők további sorsa felől.

Szilágyi István nagyszerűen ragadta meg egy adott korszak adott régiójának mentalitását, amelyet a történeti források segítségével remekül, izgalmas történet keretében meg is jelenített. A hódoltság mezőváros lakosainak és a regény többi különleges, ugyanakkor jellegzetes alakjainak életeit feltöltötte a XVI. század kataklizmákkal szabdalta történetével. A mentalitások egyedisége, ugyanakkor a történelmi emlékezet és az apokaliptikus tudat szempontjából általános jellege az első könyvben egy szűk térben összpontosul, ott, a kis várszerű, egykoron barátok lakta reveki parókián, amely szellemi origóként szolgál az ide betérőnek, de az útra kelőnek is egyaránt. Ugyanez a szellemi esszencia áthagyományozva, az apokalipszis szelétől már érintve és gazdag élettapasztalatokkal telítve a turai csatában vitézlő reveki fiúk életének állandó kísérője maradt, akik egyszeriben férfiakká értek a harc mezején.

A *Hollóidő* az emberi gondolkodás és viselkedés tudatos, illetve tudatalatti szintjeinek egyre mélyebb és mélyebb megjelenítésével közel hozza az olvasóhoz a XVI. század hódoltsági mentalitását. A kibontakozó háború ellenére – amely sokaknak az apokalipszist jelentette – nem tudunk ráeszmélés nélkül elhaladni a fölbukkanó értékek és bizonyos tekintetben megjelenő kulturális gyarapodás mellett. A lapokról élénk táruló világ könnyebbé teszi történelmünk eme bonyolult időszakának megértését, és így végső soron hozzásegít bennünket talán a legnehezebb, de ugyanakkor legfontosabb feladatainkhoz: így az elfogadáshoz és a feldolgozáshoz is.

Himnusz a gondviselésről – Zsoltárok Könyve illusztráció (1975, tusrajz, 19,5×14,4 cm)